Pató Imre

SOMORJA-LEVELEK A KALANGYA FŐSZERKESZTŐJÉHEZ

A háború előtti Híd kutatását illetően elsőrendű fontossággal bír a korabeli írott anyag — amiből sajnos igen kevés maradt fenn, lévén hogy a Híd irattára is megsemmisült, elkallódott. A fennmaradt okmányok vizsgálata ezért is igényel igen nagy tüzetességet és sokoldalúságot. A kutatónak vitathatatlan kötelessége, hogy minden mozzanatot, még a legapróbbat vagy az elhanyagolhatónak véltet is kihámozza és kellően értékelve világítsa meg, s majd mint egy-egy mozaikkockát a megfelelő helyére tegye a pontos összkép kialakítása során.

Mindezt a lehető legnagyobb türelemmel kell véghezvinnie, s természetesen a problémát inkább nyitva hagyni, mintsem erőszakos belemagyarázással zárni le.

Ilyen értékes és éppen ezért körültekintő feldolgozást igénylő dokumentumaink a Híd egykori munkatársainak, szerkesztőinek a levelei is. Az eddigi kutatások során alkalmunk volt megismerkedni Mayer Ottmárnak a párizsi emigrációban élt Löfler A. Pálhoz, valamint 1937—1938-ban Szirmai Károlyhoz, a Kalangya főszerkesztőjéhez írott leveleit. Ismerjük továbbá Laták Istvánnak ugyancsak Szirmaihoz írott tizenkét levelét, s most legújabban Somorja, azaz dr. Steinfeld Sándor leveleivel ismerkedünk.

A Szirmai Károlyhoz írott leveleket Szirmai Endre bocsátotta rendelkezésünkre, amiért itt és most ismételten köszönetet mondunk.

Igen fontosak Mayer Ottmárnak a Löfler A. Pálhoz írott levelei, hiszen egy következetesen végiggondolt, apró mozzanatokra is kiterjedő szerkesztői munkába enged bepillantást vetni, és amely alkalmat és lehetőséget ad egyúttal — bizonyára el nem hamarkodott következtetésekre is a Híd egyéb külkapcsolatait, illetve a kapcsolatok méreteit illetően.

De — és nem csupán e pillanatban — számunkra sokkal fontosabb a Kalangyával folytatott levelezés, már csak azért is, mert nem csupán a két folyóirat kapcsolatának a történetét világítja meg egy adott

periódusban (1937—1939), hanem a lap politikai irányvonalának és célkitűzéseinek a hű képét is prezentálja.

Ebben a felszólalásban csupán Somorja Sándor 24 levelével foglalkozhatunk, jóllehet, a rendelkezésre álló idő rövidsége miatt ezekről a levelekről sem mondhatunk el mindent.

Somorja, azaz dr. Steinfeld Sándor a korabeli politikai életnek ismert alakja. Az 1940. december 30-i keltezésű, a Dunai Bánság Királyi Báni Hivatala által a belügyminiszternek küldött, deportálásra javasoltak listáján Polgár Andrást, Vértes Árpádot, Bajić Branislavot, Damjanov Jakšát és Milanov Žarkót megelőzve az első helyen áll.

A deportálás szükségességét a báni hivatal azzal indokolja, hogy: „A nevezett két ízben volt elítélve kommunista tevékenység miatt összesen öt év fegyházra. Szabadkáról jött Újvidékre. Kétségbevonhatatlan adatok alapján megállapítható, hogy valamennyi vajdasági kommunista akciónak dr. Steinfeld a kezdeményezője, függetlenül attól, hogy az akciók milyen formában nyilvánulnak meg. Ő irányítja a Szabadkán megjelenő magyar nyelvű kommunista sajtót, és mint munkatárs célszerű cikkeket helyez el, valamint sugallatokat ad más, kommunista beállítottságú elemeknek, hogyan, mely irányvonalat követve kell írni, hogy a cél, a kommunista forradalom megvívása, mielőbb elérhető legyen. Nagyon tevékeny, pártszempontból tökéletesen kiképzett, nagyon művelt, kitűnő szervező és propagátor, ezért a kommunisták soraiban munkájának a kommunista eszmék terjesztése tekintetében, elsőrendű jelentőséget tulajdonítanak. Újvidéken maga köré gyűjti az egyetemista és középiskolás ifjúságot, ám különös hatással a kisebbségi elemekre van, ezért egyáltalán nem kívánatos ebben a környezetben, annál is inkább, mivel csupán néhány hónapja tartózkodik itt."

Somorja első levele 1938. febr. 14-i keltezésű. Ekkor már 33 éves, túl van 5 év börtörbüntetésen, de még hátra van 1940 elején (január 22-étől április közepéig) háromhónapos bilećei fogság, a hírhedt gyűjtőtáborban, ahol együtt van Vértes Árpáddal, Polgár Andrással és Damjanov Jakšával, illetve Moša Pijadeval, Ivo Lola Ribarral, Đorđe Andrejević-Kunnal és másokkal.

A korábbi fogsága idején is (Mitrovicán) együtt raboskodott Moša Pijadeval és Pap Pállal. A mitrovicai politikai elítéltek marxista—leninista szemináriuma — „egyeteme" — jól képzett politikai aktivistákat adott Vajdaság, illetve az ország munkásmozgalmának. Innen indult ki számos akció, ez a „központ" számontartotta a Hidat is, írások is készültek a Híd számára, és a mozgalom számára való „átszervezésnek" a gondolata is innen indult ki: a végrehajtást, mint pártfeladatot Somorja Sándor kapta. Ő tartotta a kapcsolatot az Újvidéken megjelenő — névleg szociáldemokrata Ékkel is —, amelynek azonban számos kommunista munkatársa is volt: Lőbl Árpád, dr. Doktor Sándor, Pap Pál és mások.

A Kalangyával folytatott levelezést egy, a folyóirat számára elkészítendő, a magyarság helyzetével foglalkozó tanulmány megírása tette

indokolttá, amely az 1921. és az 1931. évi statisztikai adatokra alapozódott volna. A levelezés azonban egyéb kérdésekre is kiterjedt: elsősorban a két lap viszonyára, kapcsolatára. Kölcsönösen véleményt cseréltek a Kalangyában, illetve a Hídban megjelent írásokról, szó esik azokról a támadásokról is, amelyek a Hidat érték a Testvériség, azaz: dr. Nagy Ivánék részéről.

(Itt meg kell jegyezni, hogy a Híd munkatársai „kollektív kapcsolatot" tartottak fenn a Kalangyával, a Híd szerkesztőségén keresztül érintkeztek a lappal: még a honoráriumok is a szerkesztőség címére érkeztek.)

A két lap elmélyülő kapcsolata, a kapcsolat egyre összehangoltabbá válásának a hatására merülhetett fel a tanulmány megírásának a gondolata is azzal a határozott szándékkal, hogy a Kalangya polgári olvasórétegét a fölmerült kérdésekkel kapcsolatban megfelelő irányba tereljék.

> „Múltkorában itt járt [ti. Belgrádban] Mayer barátom és a Vele és Palics Nikola kollégámmal folytatott megbeszélés kapcsán fölmerült a jugoszláviai magyarság problémája, amely mindannyiunkat érdekel és bármely szemszögből is tekintjük közös harci frontba tömörít..."

Mielőtt bármi másról szó esne, időzzünk el a Somorja-levelek egyik izgalmas kérdésénél.

A fenti rövidke idézetből megtudjuk, azt, hogy Belgrádban hárman folytattak megbeszélést: Somorja Sándor, Mayer Ottmár és a kollégának titulált Palics Nikola.

Igen ám, de hogyan lehet ez három személy, hiszen eddig úgy tudtuk, hogy Steinfeld egyik álneve a Somorja mellett a Palics, illetve Palić Nikola vagy Miklós.

A probléma tehát adva van. Valamennyi levél többszöri tüzetes olvasása során viszont meggyőződtünk arról, hogy valóban egy harmadik személyről van szó. Szó sincs arról, hogy Somorja önmagát kettőzné. A konspirációs okokat tekintve viszont igen leleményes: illetéktelen kezekben ez a név zsákutcát jelentene. Somorjának jó oka volt arra, hogy ezt a megoldást válassza, illetve, hogy a konspirációra fokozottan ügyeljen, mert — amint azt Vojislav Milin könyvéből tudjuk (Pavle Pap — Šilja 1914—1941. Istorija radničkog pokreta. Zbornik radova 5. Institut za izučavanje radničkog pokreta, Beograd, 1968.) dr. Steinfeld közlése nyomán — csak nemrégen, 1937 végén a szabadkai rendőrség kezébe került Žarko Zrenjanin levele, amely egy Belgrádban tervezett találkozó időpontját tartalmazta, s amelyen Pap Pálnak is részt kellett volna vennie.

> Steinfeld ugyanebben a levelében még egyszer említi a nevet: „Palics kollégám — aki született statisztikus — véleménye szerint 25 munkanapot venne igénybe" a statisztikai adatok kimásolása.

Az első levél még Belgrádból íródott (Kapetan Mišius 21. I. desno),

a második már — keltezés nélkül ugyan, de kikövetkeztethetően május 2-a és 25-e között Szabadkáról —:
„Sajnos tisztán anyagi okok miatt sem Palić kollégám sem én nem tudunk Beogradban tartózkodni . . ."
„. . . E hó 25-én megyek [a] diplomámért Beogradba. Ott-tartózkodásom pár napra tervezem . . ."
A választ a Híd címére kéri.
A következő levél Belgrádból íródott [1938.]) május 30-i keltezéssel.
„Jelenleg Beogradban vagyok és mivel a diploma kiadása a jelek szerint a jövő hét közepéig is elhúzódik, hát örömmel végezném el ezt a munkát . . ." [Todor Manojlović egyik munkájának a fordításáról van szó.]
„Címem: Gdica Rajter Milada, Beograd, Balkanska 20/III.
(Esetleges válaszát stb. kérem ide küldeni, mert most erre a pár napra nem vettem ki lakást.)"
[Szabadka, 1938.] VI. 25. „Beogradban jártamkor Palić útbaigazításai alapján sikerült megfelelő kapcsolatokhoz jutnom és a tapasztalatok során látom, hogy minden nap halasztás csak a kárunkra volt, mert egy rendszeres anyagmegsemmisítő munka folyik . . ."
[Szabadka, 1938.] október 3. „Szokásomtól eltérően óriási késéssel válaszolok utolsó levelére, amit még júniusban vettem kézhez. Mentségemül szolgál az, hogy azóta jó részben nem voltam Suboticán, hanem a jövő megélhetésért járkáltam az országban, a diplomával kapcsolatos anyagi stb. kérdésekkel bajlódtam . . ."
„Palics ma írt Beogradból. Azt írja, hogy még nagyon rövid idő áll rendelkezésünkre a statisztikai anyag ránk nézve életbevágóan fontos részének megsemmisítéséig."
[Szabadka, 1938.] október 8. „A nemzetiségi statisztika folytatása sajnos, amíg Palics szülőfalujában és én Suboticán vagyok, lehetetlen. Ehhez okvetlenül szükséges az, hogy Beogradban legyünk legalább egy hónapig . . . És minden csak pénzkérdés, mert egyikünknek sincs most Beogradban munka, azaz kereseti lehetőség. És nem is lehet akkor, ha ezt a munkát végezzük, mert nagyobbrészt éjjel kell dolgoznunk. Legalábbis Palics ezt helyezte kilátásba."
[Szabadka, 1938.] okt. 20. „A munkát számításom szerint nov. elsején kezdenénk el, ti. nem tudom pontosan Palics jelenlegi tartózkodási helyét. Beogradból a múlt héten elment, de pár nap alatt azt hiszem megtalálom."
[Szabadka, 1938.] okt. 25. „A helyzet földerítéséhez, amihez, ha későn is, de végre hozzáfogtunk. Palics cikke a Hídban és ez a Kalangyában. [A felekezeti cikkről van szó.]
[Szabadka,] 1938. XI. 17. Nem említi Palićot.
[Szabadka,] 1938. XII. 1. „Palicsnak még ma vagy holnap írok. Nincs kizárva, hogy küld majd cikket.

A „Vojvođanin"-ban megjelent egy cikk: „A szerbek és magyarok viszonya a Vajdaságban" címmel, amennyiben használhatná (leküldöm majd a cikket szerbül), lefordítanánk."
[Szabadka, 1938.] XII. 0. „Palić írt. Sok a dolga. Decemberben három szerb lapnak és a Hídnak kell cikkeket leszállítania. Ha mégis tudna szakítani időt magának, megírhatna egy cikket a statisztikai kutatás és földolgozás szükségéről a magyar kisebbség szempontjából. Nem tudom, szerb volta nem lenne-e közölhetési akadály (a Kalangya részéről)?"
[Szabadka,] 1938. XII. 26. Nem említi Palićot.
[Szabadka,] 1939. I. 1. „Az anyagi részre vonatkozólag 1200,— tiszteletdíjat akarunk és minimális költségmegtérítést. Ez a Beogradba utazás (részemről, mert Palić most ott van), az ott-tartózkodás és a technikai kiadások...
A vojvodinai munkásság helyzetéről szóló cikk részben az enyém is (nem a rajzokra gondolok), mert Palić csuda összevissza küldte be és befejezetlenül."
[Szabadka,] 1939. I. 10. „Sok dolog volt részemre a Híd holnap megjelenő száma, mert Palics cikkét a kórházból küldte félig szerbül, félig magyarul, inkább fölvázolva mint megírva, nem egy helyen a számokat is utalásokkal a forrásra, helyettesítette, mondván: »önts a vázra húst és vért, ahogy a kollégáid itt azt velem teszik!«... A jelen pillanatban az 1931-es adatokra vonatkozólag csak ígéretem van, amit karácsonykor lentjártamkor kaptam... Ha a dolog nem lenne olyan sürgős, amilyen, azt javasolnám: várjuk meg Palics teljes fölépülését; így azonban tekintettel a más oldalról megindult akcióra — amiről Önnek is bizonyára tudomása van — kár minden percért..."
[Szabadka,] 1939. I. 13. Nem említi Palićot.
[Szabadka,] 1939. január 16. „Vasárnap hajnalban [22-én] utazom."
[Szabadka,] 1939. január 26. „Tegnap este érkeztem meg utamról."
[Szabadka, 1939.] február 6. „Most kaptam Palićtól levelet, amelyben értesít, hogy a kórházból kijött, és a munkát rögtön elkezdheti. Mivel én csak 15-én mehetek le, írtam neki, hogy csak fogjon hozzá... lehet, hogy éjjel utazom, de az sincs kizárva, hogy Becskereken át, ahol a kórházban szeretnék egyet-mást megtudakolni."
[Szabadka,] 1939. febr. 14. „Nyugtázom az ezernyolcszáz dinárt... Ezerötszázat rögtön elküldtem Palićnak technikai és egyéb költségek fedezésére..."
[Szabadka,] 1939. III. 10. „Bánát egy részét is összeszedtük már, de az lenn maradt Palicsnál, aki számításunk szerint a jövő hét elején újból nekiláthat... Még e hó folyamán az egyetemen nyilvános előadást tartok Vojvodina problémáiról. A megtisztelő meghívásra — amit a Slobodan Jovanović vezetése alatt álló tanári

egyesülettől kaptam — büszke vagyok... Az előadás egy gépelt példányát eljuttatom majd Önhöz. Palics beleegyezésével az előadás az ő három cikkén alapszik, amelyek a Hídban jelentek, ill. jelennek meg. Nem plagizálok, mert részben az enyémek is."

[Szabadka,] 1939. március 27. „Kérem, hogy megbízóját a fentiek értelmében nyugtassa meg. Nekem is, Palicsnak is a statisztika lelkiismereti kérdés. Higgye el, a bizalmatlanságnak velünk szemben nincs helye..."

[Szabadka,] 1939. április 10. Nem említi Palićot.

[Szabadka,] 1939. április 27. „Paliccsal sajnos »baleset« történt (a múlt heti beogradi tüntetésekkel kapcsolatban). Ezért kénytelen vagyok kérni Önt, hogy az eredeti határidővel (május 15) elégedjünk meg, mert emberileg lehetetlen elsejéig a munkát befejeznem."

[Szabadka,] 1939. május 24. Nem említi Palićot.

Ha a levelekben említett fedőnevet fel akarjuk oldani, Somorja Sándor környezetében kell keresni azt a személyt, aki a mozgalomban élen járt, a publicisztikában is jártas, ugyanakkor egyetemi hallgató, de a Híddal is szoros kapcsolata van. Ezek után csak Pap Pálra gondolhattunk, különösen akkor, amikor a Vojvođaninban megjelent, a Szerbek és magyarok viszonya Vajdaságban című írását is említette Somorja.

Még meggyőzőbb lesz ez az érvelés, ha párhuzamot vonunk, illetve, ha párhuzamosan követjük Palić és Somorja, azaz Pap Pál és Steinfeld Sándor mozgását.

Pap Pál —
május derekán illegalitásba vonul.
1938. május 12-én a vajdasági főiskolások menzáját rohanja le, majd 17-én pedig a Műszaki Karra tör be a rendőrség. Ezt letartóztatások követik.

*

Májustól július elejéig Šumadijában, júliustól szeptember elejéig Versec környékén, Becskereken (Zrenjanin), „szülőfalujában" van.

Steinfeld 2. levele nagyjából május közepén íródott (Pap Pál illegalitásba vonulásának idején): „Sajnos tisztán anyagi okok miatt sem Palić kollégám, sem

én nem tudunk Beogradban maradni."
Ekkor belgrádi címe nincs.

*

Május 30-án Milada Rajter (Jaša Rajter nővére) címét adja meg, akiről többek között azt is tudnunk kell, hogy Valerija Karijónak, Pap Pál feleségének a barátnője.

*

Június 25-én arról ír, hogy Palić útbaigazításai alapján talál kapcsolatot, tehát Palić nem angazsálja magát.

*

Október 3-án jelentkezik csak újra, tehát amikor már Palić a verseci szőlőket, a présházat elhagyta és Becskerekre (?) ment. Addig „a jövő megélhetésért járkált" az országban.

Pap Pál —
novembertől Szabadkán van.
Steinfeldnél jelentkezik, aki Kek Zsigmondnál helyezi el.
Ez a megérkezés nem lehetett váratlan.

Somorja október 20-i levelében nem tudja pontosan Palić tartózkodási helyét, de „pár nap alatt" megtalálja, és a munkát november 1-jén kezdi.

*

Két egymást követő levélben (dec. 1. és dec. 5) igen jól informált Palićtyal kapcsolatban. — Közvetlen közelében van?

December végén Milada Rajter váratlanul Belgrádból utasítást hoz, hogy Pap Pál hagyja el Szabadkát. Milada Rajter ugyancsak Steinfelden keresztül érintkezik Pap Pállal.

1939. jan. 1-i levelében írja: „... ez a Beográdba utazás (részemről, mert Palić most ott van)..."

Pap Pálnak már nem volt ideje befejezni a megkezdett írást.

„A vojvodinai munkásság helyzetéről szóló cikk részben az enyém is..., mert Palić csuda összevissza küldte be és befejezetlenül."

*

Zágrábban is járhatott ebben az időben, meg a még teljesen ki nem alakult helyzet: a további együttműködés lehetősége nem tisztázott.
Steinfeld belgrádi útja nincs-e összefüggésben Pap Pál utazásával?

Január 10-én: „Palics cikkét a kórházból küldte... Várjuk meg Palić teljes fölépülését.".
Ugyanitt említi, hogy karácsonykor (talán dec. 26. és jan 1. között) Belgrádban járt.

Január 16-i levelében a 22-ére tervezett utazásáról ír. — A január 26-iban a megvalósított utazásról számol be, de Palićot egyikben sem említi.

*

Pap Pál újra Belgrádban lehet, egyedül dolgozik, feltehetően konspiratív okokból.

Február 6-án írja, hogy Palić „a kórházból kijött". — 15-én utazik Belgrádba, esetleg Becskereken át, a kórházban akar „egyetmást megtudakolni".
(Eltereli a gyanút egy esetleges becskereki találkozásról.)
Palić-tyal való találkozásra február 15-én nem került sor. Csu-

A konspiráció is, Pap Pál új pártmegbízatásával kapcsolatos elfoglaltsága is fokozódik.	pán a március 10-i levelében szól a munkáról, a találkozás időpontját ott sem említi. Annyit közöl, hogy „Palić a jövő hét elején újból nekiláthat."
	*
Pap Pálnak végleg el kellett hagynia Belgrádot?	Április 27.: Paliccsal sajnos »baleset« történt." A munkát Steinfeld egyedül fejezi be.

Összegezésként elmondhatjuk, hogy a konspirációs célokat szolgáló helyenkénti mellébeszélésektől eltekintve, szinte teljes mértékben követni lehet Pap Pálnak az eddigi kutatások alapján ismert, illetve föltételezett mozgását az adott időszakban. S ha ez így van, akkor a Somorja-levelek Palić Nikolája nem más mint Pap Pál.

Mi mindent jelent(het) ez?

Ezek a konkrétumok alátámasztják a már általánosságban ismert tézist, hogy Pap Pál igen jelentős mértékben vett részt a Híd munkájában. A Palić álnévvel jelölt írások részben (vagy akár jórészt) Pap Pál munkái, még ha bizonyos kiegészítést, mondhatnánk úgy is, hogy „szerkesztői munkát" maga Steinfeld is végzett rajtuk. — Természetesen kivételt képeznek az egészségügyi tárgyú írások.

II.

Somorja levelei a Kalangya főszerkesztőjéhez több szálon kötődő kapcsolatot bizonyítanak: nem csupán azt, hogy rajta (Somorján) kívül a Híd belső munkatársai, ill. szerkesztői közül mások is (Mayer Ottmár, Laták István, Kek Zsigmond, Kun Szabó György) leveleztek, illetve kapcsolatban álltak a Kalangyával, és hogy ezt szervezetten, a Híd szerkesztőségén keresztül tették (a névre szóló küldemények is — levél, tiszteletdíj — a szerkesztőség címére érkeztek), hanem azt is, hogy több témában működött közre, együttműködési formákat javasolt: verset, prózát fordított, a népszámlálás adatainak a felhasználásával tanulmány megírását tervezi, mintegy melléktermékként „felekezeti" cikket ír, Pap Pál tanulmányát igyekszik elhelyezni a Kalangyánál...

A feltehetően Belgrádból íródott 1938. febr. 14-i keltezésű levél a legkorábbi a 24 ismert Somorja-levél közül, azonban minden bizonnyal nem ezzel indult a levelezés. Ebben a levelében kínálja fel Somorja az 1921. és 1931. évi népszámlálás statisztikai adatainak az elemző feldolgozását, amelyből kitetszene „a magyarság száma községenként, járáson-

ként, megyénként stb.; a magyarság számbeli viszonya helyenként a németekhez és az uralkodó nemzet tagjaihoz; a magyarság korosztálya; analfabetizmus..." Így „nem csak a baj állna előttünk, de a kezelése is, amilyent ma megengedhetünk magunknak és konkrét célkitűzések, amelyekért valóságra, tényekre hivatkozva megmozdulhatna az egész jugoszláviai magyar társadalom".

Egy későbbi leveléből ([Szabadka,] 1938. okt. 3.): „Mennyiben érdekelné a Kalangyát egy tanulmány Vajdaság lakosainak felekezeti megoszlásáról?"

Az érdeklődésre minden bizonnyal pozitív válasz érkezhetett, mert a következő levelében (1938. okt. 8.) írja, hogy „A felekezeti cikket a jövő héten elkezdem és remélem, hogy rövidesen be tudom Önnek küldeni."

1938. okt. 20.: „A felekezeti cikket a hét végén küldöm, vagy ha addig bejönne, személyesen adnám át."

1938. okt. 25.: „Mellékelten küldöm a felekezeti cikket [...] Sajnos a cenzúrára való tekintettel nem mondhattam meg mindent [...] A figyelmes olvasó rájön olyan dolgokra is, amit említeni nem szabad."

Szirmai Károly válaszában bizonyára aggályait fejezhette ki: a cenzúrán nem fog simán átmenni a „vallásfelekezeti cikk", mert Somorja november 17-i levelében tanácsokkal igyekszik ellátni a Kalangya főszerkesztőjét saját hidas tapasztalataira hivatkozva, arra vonatkozóan, hogy a cenzort hogyan lehetne leszerelni.

1938. dec. 1-i leveléből az derül ki, hogy a „vallásfelekezeti cikk" sorsa még mindig nem végleges, megyékre bontott átdolgozását javasolhatta Szirmai, amit Somorja „megkísérel megcsinálni".

1938. dec. 5.: Küldi az átdolgozott „felekezeti cikket". „Kérem, ne vegye bizalmatlanság jelének, de nagyon szeretném, ha a cikket nyomdába küldés előtt átnézhetném és ha a korrektúrát (a számok és grafikonok miatt) én végezném."

1939. jan. 1.: A Kalangya főszerkesztője eleget tett Somorja kérésének, nyomdába küldés előtt láthatta a közlésre elfogadott írást, azonban Somorja szövegén a főszerkesztő — bizonyára az elfogadhatóság érdekében — bizonyos változtatásokat eszközölt. „A cikkemre vonatkozólag lenne pár észrevételem. Mindenekelőtt fáj, hogy kitörölte belőle nagyobbára mindazt, ami érthető nyelven, nem sorok és szavak közé dugottan a zsidóüldözés ellen irányul. Amit felekezeti békéről írok, az főleg a pravoszláv és római katolikus egyházakra vonatkozik és úgy is érthető, ezért is kellett kiemelnem a zsidóságra vonatkozó gazdasági oldalt. Tulajdonképpen nem egészen négy sorról van szó: »Az az irányzat, amely a létező, vagy képzelt hátrányokat, hiányokat egy számszerint: városban, falun elenyésző és fogyó kisebbség létezése és működése eredményének tulajdonítja és a viszonyok gyökeres javulását annak háttérbe szorításával gondolja elérni, a tények megvilágításában teljesen alaptalannak bizonyul.«

Tudom, ez a négy sor nem vág 100%-ban össze egy bizonyos fölfogással. ill. egy az Önnek fontos tényező elméleti és gyakorlati működésével, de hiszen vannak ennél magasabb szempontok is: az igazság, a méltányosság és úgy tudom, hogy Ön ezeknek mindig élharcosa volt."

Végül is minden igyekezet hiába valónak bizonyult, sem a „felekezeti cikk", sem a népszámlálási adatok statisztikai feldolgozása nem kerülhetett a Kalangyába.

De lássuk, hogyan alakult Pap Pál A szerbek és magyarok viszonya a Vajdaságban című cikkével kapcsolatos próbálkozás. Kétségtelen, hogy a Híd szerkesztősége a cikk magyar változatát szívesen látta volna a Kalangyában, nyilván azért, hogy a Kalangya polgári olvasórétegeire „nevelő hatást" gyakorolva megismertesse velük a „másik oldal állásfoglalását", amely „a múlton épülő, tényeken alapuló haladó szellemű, szabad elvű akarásnak" az útjait egyengette.

Az elképzelés nem volt irreális: ebben az időben igen kedvező légkör, jó együttműködés, egymás munkáját támogató kapcsolat alakult ki a két folyóirat között: a Híd szervezi a Kalangya terjesztését Szabadkán (Kun Szabó György), a Kalangya cikkeket, szépirodalmat, műfordításokat közöl a Híd belső munkatársaitól, a cenzorra kölcsönösen igyekeznek befolyást gyakorolni enyhébb kritérium kialakítása céljából stb.

Somorja 1938. okt. 8-án írott levelében olvashatjuk:

„A Híd tervezett átalakulási akciója egy pillanatig és gondolatban sem irányult a »Kalangya« ellen, mint ahogy tavaly óta semmi ilyen célzatú terv, elgondolás vagy tett körünkből sem nyilvánosan, sem másképp nem indult ki. Ezek nem csak szavak, hanem a valóság tükre, és tudom, hogy Ön ilyen szempontból eddig semmi felróni valót munkánkban nem találhatott. Mi nem egymást verni, hanem együttműködni akarunk *mindenkivel*, akivel legalább *egy pontban* meg tudunk egyezni. Nem élünk olyan időket, hogy erőnk az egymás közti harcra forgácsolhatnánk szét. A Híd eddigi együttműködése a Kalangyával, ha nem is volt olyan széles alapú, mint azt annak idején terveztük, csak hasznára és becsületére vált a magyarság ügyének. Azonkívül mi is, és hiszem, Önök is, gazdagabbak lettek egy megismeréssel, egyik fél sem volt olyan fekete, vagy vörös, ahogy ezt azelőtt hittük.

Részemről ezt elismerem, mert álbüszkeség lenne ezt a további viszonyunk alakulására oly fontos tényt elhallgatnom."

Somorja a Híd szerkesztőségének a megbízásából hívja fel Szirmai Károly figyelmét Pap Pál cikkére:

1938. dec. 1.:

„A »Vojvođanin«-ban megjelent egy cikk A szerbek és magyarok viszonya a Vajdaságban címmel. Amennyiben használhatná (elküldöm majd a cikket szerbül), lefordítanánk."

1938. dec. 5.:

„A Vojvođaninban megjelent cikket majd küldöm pár napon belül."

1938. dec. 26.:

„Mellékelten küldöm az említett cikket a Vojvođaninból. Azt hiszem teljesen megfelel a mai helyzetnek és a »Kalangya« irányvonalának is. Végeredményben szerb oldalról jön és nekünk ez elsőrangúan fontos, hogy onnan hangsúlyozzák az együttműködést és földosztást. Amennyiben szükség van rá, pár nap alatt lefordítanám és leküldeném (a szerző már megadta beleegyezését)."

Szirmai Károly válaszleveleinek tartalmát nem ismerjük ugyan, de a fentiek azt bizonyítják, hogy a kalangya szerkesztőjét is foglalkoztatta a gondolat, hiszen nem utasította el a cikkel való megismerkedést. De ez volt a legtöbb, amit tehetett...

Így a Hidat gazdagította Pap Pál — ma is dokumentum értékű — írása.

Rezime

Pisma glavnom uredniku časopisa „KALANGYA" od Šandora Šomorje

Po dosadašnjem znanju Šandor Šomorja (dr Šteinfeld), jedan od najaktivnijih saradnika časopisa HID i organizatora pokreta oko časopisa i Karolj Sirmai dvadesetčetiri puta su izmenili pisma. Ovaj period časopisa je značajan po tome što je na platformi Narodnog fronta želeo je ostvariti pozitivnu „saradnju sa svakim, s kojim bar u jednoj tačci" moglo se saglasiti. Osim pisama Šandora Šomorje iz ovoga perioda poznata su pisma i Ištvana Lataka, pisana također Karolju Sirmaiu — isto sa namerom uspostavljanja saradnje.

Dok Šandor Šomorja prihvata da za časopis „KALANGYA" napiše članak sa analizom statističkih podataka popisa stanovništva Vojvodine, i dok redovno saopštava glavnog urednika o toku radova, ne propušta mogućnost da ubedi Karolja Sirmaia — koji inače pokazuje znake sklonosti — da objavi članak Pavla Papa (Odnosi Srba i Mađara u Vojvodini) u časopisu „KALANGYA".

Mada do toga nije došlo, kako ni do objavljivanja članka Šandora Šomorje, ipak je ova prepiska veoma značajna i poučna, jer osvetljuje jedan period istorijata veza dveju časopisa.

Summary

Letters to the Chief Editor of the Journal „Kalangya" from Sándor Somorja

According to previous knowledge, Sándor Somorja has been the most active contributor of Híd, and also organizator of the movement led by the journal. He exchanged letters with Károly Szirmai twenty-four times. This period of the journal is important for beeing devoted to the People's Front

and trying to cooperate with anyone whom they had one thing in common. Beside the correspondence of Sándor Somorja, István Laták's letters to K. Szirmai are also important. Their aim is also establishing some cooperation.

While accepting to write an article on the results of official counting of population in Voivodina, S. Somorja tried to convince K. Szirmai to publish an article of Pál Pap (Serbian and Hungarian relations in Vojvodina) in „Kalangya".

It never came to publishing these articles, anyway the correspondence is very important because it lights up a period of the history of cooperation between these journals.

VITA

Rehák László:
Én 72-ben beszéltem Steinfelddel, akkor már ő nyugdíjas volt, hogy megtudjam, mennyiben tükrözte az ő cikksorozata, „Hozzászólás" címen a párt népfrontpolitikáját a magyar környezetben, a magyar lakosság körében, tehát munkásmozgalmi és polgári vonatkozásban egyaránt. Ezt tisztáztuk, és ő fölajánlotta, hogy a Létünk rendelkezésére bocsátja azokat a statisztikai adatokat, amelyeket a Híd a háború előtt szerzett be a Központi Statisztikai Hivatal tisztviselőinek korrumpálása révén, külön pénzeszközöket befektetve. Én akkor nem kaptam különösképpen az alkalmon, mert olyan politikai helyzetben voltam, hogy nem foglalkoztam kisebbségi kérdésekkel, de ez értékes anyagnak tűnt és mindenképpen érdekelt. Két hónappal a beszélgetésünk után Steinfeld hirtelen meghalt. Valahol, talán a fiainál vagy az özvegyénél ezek az adatok még léteznek is. Steinfeld ezt akkor nagyon sokra értékelte, mert szerinte nagyon érdekes és sajátságos statisztikai adatokról van szó. Hát ennyit a Somorja dolgokról.

Néhány szót Pató kolléga névfejtésével kapcsolatban. Steinfeld arról beszélt, hogy nekik, illetve a belgrádi pártaktivistáknak rendszeres kapcsolatuk volt a Híd szerkesztőségével, de az nem egy bejáródott, meghatározott kanálison keresztül történt, hanem az akkori konspirációs követelményeknek megfelelően mindig valaki más hozta az anyagokat. Nem is igen magyarázta hogy kitől, honnan és mikor jött az anyag. Leadta, megvizsgálták, hogy használható-e, a szerkesztőség vonalán van-e és azután feldolgozva, lefordítva beépítették a Hídba.

Bányai János fejtegetésével kapcsolatban, a Híd balratolódásáról szeretném megjegyezni, hogy mivel a Híd balos folyóiratként indult, így nem annyira a balratolódásáról van szó, mint inkább a szorosabb kötődéséről a párt politikai vonalához. Arról tehát, hogy a Híd első két évében sokféle és különböző közelítésű írások jelentek meg a lapban, míg Simokovich és Mayer szerkesztése alatt konzisztensebb a folyóiratnak a politikai vonalvezetése, társadalmi elkötelezettsége. Úgy-

hogy Lévaynak a védelembe vétellel Nagy Iván támadásával szemben, a jobboldal reagálása a Mayer Ottmár előtti Hídra is bizonyítja azt, hogy mennyire szemet szúrt a jobboldalnak a Híd baloldalisága. Nem illeszkedett be az ő politikai világképükbe. Ennek a baloldaliságnak — még a disszonánsabb cikkei ellenére is — nagy jelentősége van, ha figyelembe vesszük, hogy akkor már a magyar irredentizmus is erőre kapott, a Jugoszlávián belüli polgári erők pedig elzárkóztak. Amikor Milisavac délelőtt megemlítette, hogy az OMPOK először szerb részről emlegeti a nem szlávokat, ez számukra egy nagy lépés volt, nem beszélve arról, hogy a horvát parasztpárt kifejezetten, kizárólagosan horvát-katolikus beállítottságú volt.

A Híd indulásától kezdve ebben a társadalmi környezetben keresi a maga helyét az ifjúság számára, és nem sírja vissza a múltat, hanem előre tekint, túlteszi magát a válságon, a jövőt keresi az adott körülmények között és helyzetben. Ez mindenképp új hozzáállás, valami más, mint amit a Magyar Párt vezetőségének többsége a diktatúra előtt képviselt. Mert akármennyire tiszteletre méltó és valóban értékes magatartás volt is dr. Várady Imréé, az elnök ebben a pártban nem volt meghatározó személyiség, sokkal jelentősebb volt Deák Leó és környezetének jobboldali revizionista beállítottsága. Ők írták például a magyar nemzeti kisebbség helyzetéről szóló beszámolót is, amit aztán közöltek Európa többi kisebbségi évkönyvében. A jelentés megírásában dr. Várady Imre nem vett részt, nem is angazsálták. Ennek utánajártam még kb. húsz évvel ezelőtt dr. Várady Imre fiánál, aki akkor még elég frissen emlékezett a húsz-egynéhány évvel korábbi eseményekre.

Én így tekintek a Híd politikai vonalának a fejlődésére vagy eltolódására: inkább a politikai vonal konzisztens kialakításáról van szó, amely megtisztult azoktól a bizonytalan, idealista, szubjektivista útkeresésektől, ami az induló Hídban még megtalálható. Ilyen értelemben valóban nincs nagy törés a különböző Híd-szerkesztések között. Nem véletlen az sem, hogy a Népkör is maga akar változtatni a Híd vonalvezetésén, még az első két évfolyam szerkesztése idején. Lévaynak a személyes kiállása és bátorsága abban van, hogy nem várta be ezt az eseményt és átjátszotta a Hidat Mayer Ottmár, illetve Simokovich Rókus kezére. Ami biztosan nem volt kellemes személyes esemény vagy élmény számára.

Néhány szót az irodalompolitikáról, a Híd és a Kalangya közötti kapcsolatról. Én valóban úgy sejtettem — Pató kolléga megint előzetes sejtésem felé tereli a gondolatmenetet —, hogy a két folyóirat írótábora között azért volt olyan nehéz a közeledés, mert a két folyóirat íróinak irodalomfelfogása különbözött. A Híd írótábora erősen — mondjuk így — a szociálirodalom, de mindenképpen a társadalmi aktivizmus előterébe hozását tartotta fontosnak, nem beszélve arról, hogy általános műveltségük szempontjából sem voltak különösen képzett emberek. Ősz Szabó János, ha jól tudom, segédember volt Zentán. Laták István művelt, olvasott kisiparos volt. A háború alatt tovább-

képezte magát, s meglepő, hogy mennyire írástudó volt már a háború előtti években is. Ezért nem véletlen, hogy egy jó pár kézirata Herceg kezébe került, hogy közölhetővé alakítsa, átírva őket a Hídnak. A másik oldalon meg a Kalangya írói álltak, többségüknek mint szépírónak kimondottan esztétizáló, szépirodalmi igényei voltak. Ugyanakkor számolni kell Szirmai kötöttségével is az anyagi támogatás kapcsán. A folyóirat dolgaiba ugyanis igen komoly beleszólása volt a jobboldali hivatalos horthy-magyarországi politikai tényezőknek. Hogy miként alakult ez az egész kérdés, azt én nem tudom követni, bár fölmerült néhány értelemben ez a dolog itt a tanácskozáson is. Herceg 1938. évi levelei alapján úgy állapítja meg, hogy neki titkolnia kellett, hogy a Híddal kapcsolata van, mert ki volt mondva, hogy az, aki a Híddal működik együtt, és aki a Hídban szerepel, az nem jelenhet meg a Kalangyában. Ő viszont irodalomból élő ember volt, így a Kalangyára volt utalva.

Ugyanakkor van néhány mozzanat, amire Bányai már előbb felhívta a figyelmem — és nyilván ő jobban is tudja ezeket a dolgokat —, például az Ár ellen mottója. Nem mindennapi irodalmi jártasságra utal, hogy Babitstól 1916 vagy 17-ből valaki előhalássza az említett sorokat, mert Babits a Híd megjelenése idején egyáltalán nem számított aktivista írónak, még kevésbé baloldalinak. Ő a Tanácsköztársaság idején egy eléggé zárkózott egyetemi tanár volt, tiszteletre méltó nagy egyéniségnek számított, de nem aktivistának. Abban az időben a baloldal nem számolt Babitscsal. Ugyanakkor az egész cikk, nem olyan szubtilisan, de tele van magyar vonatkozású irodalmi hivatkozásokkal. Én nem tudom, mennyire volt Pap Pál irodalmi érdeklődésű ember, de úgy tűnik, hogy valaki segített neki ebben. Hogy az a valaki Kek Zsigmond volt-e, akinél Pap lakott is, aki cédulázott, jegyzeteket, ideákat adott, az kérdés és találgatható. Hasonló a helyzet a Híd Kiskönyvtár kiadásában megjelent József Attila-kötettel is. Mert József Attila sem volt azokban az években különösebben előtérbe hozva az akkori hivatalos baloldal részéről. Hisz kidobott párttag volt, s hozzá még öngyilkos is. És bár szavalták József Attila verseit, de tették ezt érett, meggondolt értelmiségiek: egy pár, most már veterán színész Magyarországon, de nem volt a szakszervezet, vagy a turista mozgalom — amelyek az akkori magyarországi pártszervezet fedőszervei voltak — tömeghasználati anyaga. Bizonyos fenntartások léteztek József Attilával szemben, és nem volt olyan híres költő, mint amilyen ma. Viszont a József Attila-füzet egy komoly irodalmi érzékkel válogatott antológia, ami nem véletlenül jött létre. Tehát irodalmi érzékkel rendelkező ember állt mögötte. Hogy ki volt az, érdemes volna utánanézni.

Mint élő tanúra még két emberre hivatkozhatnék: az egyik Cvetko Malušev, ő elég sokat szorgoskodott a Híd körül, az anyagi kérdések az ő kezében futottak össze. Malušev illegális munkában nem vett részt, mert annyira megkínozták a harmincas évek legelején mint kom-

munista-gyanúst a katonaságnál, hogy nem garantálta, hogy még egyszer kibírja a tortúrát. Így is kezeltük Cvetkót, hogy ő baloldali mozgalomban részt vesz, de nem avatják be illegális munkába. A Hídban sok olyan munka akadt, ami nem volt illegális, bár mozgalmi, baloldali volt, de nem ütközött törvénybe. A másik tanú Máriássy ezredes, aki nagyon jó baráti viszonyban volt — a korkülönbség ellenére — Mayer Ottmárral. Ő éppen Mayer Ottmár egyéniségéről, esetleges irodalmi érdeklődéséről adhatna felvilágosítást.

Könnyen meglehet, hogy Mayer az irodalmat egy kicsit albérletbe adta ki más író, irodalmi érdeklődésű embereknek, megbízva bennük azzal, hogy nyilván betekintett végső szerkesztési eredményeikbe. Lehet, hogy Kek Zsigmond volt az a személy. Én valóban nem tudom, milyen irodalmi érdeklődésű és műveltségű volt Kek Zsigmond. A háború után találkoztam vele, 48-ban, és ő még beszélt egy-két évre visszamenőleg a Miša Hadžićtyal való összetűzéséről. Kettőjük között ugyanis mély bizalmatlanság volt. Kek Zsigmond irodalmi jártassága tehát nyilvánvaló volt, de eléggé izolált ember volt. Református pap lévén legálisan nem mozgott kommunista szervezetekben, szakszervezetekben, csak írói, irodalmi kapcsolatai voltak szélesek — gondolok itt elsősorban külföldi kapcsolataira. Lehet, hogy ő volt itt az a bizonyos „movens" az irodalmi elképzeléseket illetően. Steinfeld esetében nem hiszem, hogy ez állhatott, mert ő nagy műveltségű és képzett ember volt, az irodalomban azonban, ahogyan ő a felújított Hidat továbbvitte, nem mutatkozik ez az irányzat.

Bori Imre:
Steinfeld komoly irodalmi ízléssel rendelkező ember volt.

Rehák László:
Arról beszélt nekem, hogy végigjárta a mitrovicai börtönegyetemet, börtönszemináriumot, és mint minden börtönviselt, mielőtt szabadlábra helyezték, köteles volt diplomamunkát írni. Le kellett írnia, hogy mit szándékozik tenni, ha kikerül a börtönből, és az ő témája a közírói, illetve a folyóirati tevékenység, a magyar kisebbség szolgálatában. Ezt a munkáját megvitatták a körben és jóváhagyták. Ahogyan én visszaemlékezem a Magyar Szó helyzetére 48 elején, két nagy egyéniség dolgozott ott, a többiek két fejjel alacsonyabbak voltak. Ott volt Kek Zsigmond a maga képzettségével, teológiai egyetemével, de széles műveltségével, és a börtönviselt Steinfeld, az orvostudományi képesítésével. A többiek közül jóformán senkinek sem volt középiskolai végzettsége. Steinfeld volt a főszerkesztő-helyettes, a párttitkár és a Híd főszerkesztője, a nagy pápa pedig Kek Zsigmond volt, aki jóindulatúan, igazgatta, utasítgatta az embereket, erősen belejavítva a kéziratokba. A nyelvi lektorálást, legalábbis első szinten, Kolozsi végezte, de azután még Kek is javított a kéziratokon. Tehette, mert a Magyar Szó nem volt túl terjedelmes, négy és hat oldalas újság volt. Egy óriási

törésre került sor, amikor — úgy gondolom 48 augusztusában — a Kominformmal való szakítás bekövetkezett. Az említett két ember demonstratíve távozott a Magyar Szó éléről, és akkor egy általános bizonytalanság és félelem vált úrrá a munkatársakon, hogy most mi lesz. Hogyan fogunk mi most újságot csinálni? Engem löktek oda főszerkesztőnek, nem is hittem, hogy valaha is újságíró leszek, amikor gépészmérnök-hallgató voltam, eljutottam a hetedik félévig. De hát aztán csináltuk tovább a dolgot, bár még sokan visszasírták a két embert és sajnálkoztak a sorsuk fölött. Az ott dolgozók szemében mindkettő — tudásuk és szellemi fölényük alapján — nagy tekintélynek számított.

Bori Imre:

Mindinkább azt tapasztaljuk, hogy a Híd nem volt elszigetelt jelenség, hanem benne volt az európai nagy szellemi áramlatokban. Így például az értelmiségről szólóban is. A Singer Adolf-írással kapcsolatban megjegyezném, hogy nyilvánvalóan abban az időben a jugoszláv sajtóban is folytak viták az értelmiségről. Azt tudom biztosan, hogy a magyarországi sajtóban az értelmiség hivatásáról (Németh László szavaival élve) nagy viták folytak a harmincas években. Nyilvánvaló, hogy mind polgári, mind marxista körökben, mind magyar, mind szerb nyelven abban az időben vitatkoztak ezzel kapcsolatban. Hogy Singer Adolf írása gondolkodásmódjában hova kapcsolódik, és melyikkel korrespondeál, azt én most nem tudnám megmondani, de ez a tény nyilvánvalóan egy másik vizsgálódás tárgya lehetne. Meg kellene keresni az említettek vonatkozásában a helyét.

Ami a Somorja ügyet illeti: nagy izgalommal hallgattuk Pató Imrének az előadását, és most már valóban kiderül, hogy Pálics Nikola valóban élő személy volt, és nem tudom, hogy Steinfeld miért azonosította magát a háború után ezzel a bizonyos személlyel. Mert szinte identifikálta magát vele, nem? Vagy saját maga identifikálta saját magával?

Rehák László:

Dr. Steinfeld ezzel a névvel jelentette meg szexuális felvilágosító könyveit.

Bori Imre:

Szóval itt egy érdekes lélektani probléma is felmerül, de most már bizonyos, hogy Pálics Nikola nem ő volt a háború előtt.

Pató Imre:

Ami a statisztikai vonatkozású vagy statisztikára alapozott írásokat illeti, semmiképpen sem, esetleg Pap Pállal közösen írták azokat.

Bori Imre:
Nem tudom, hogy Pálics Nikola Pap Pál-e? De az itt elhangzott adatok, miszerint félig szerb, félig magyar. Ez az ő egyik kitétele, hogy félig szerb vagy félig magyar, ha jól értettem?

Pató Imre:
Ugyanakkor egészségügyi vonatkozású cikkek is jelentek meg a Hídban Palics Nikola vagy Palics Miklós néven. Az én teóriám szerint, ami egészségügyi tárgyú cikk, annak szerzője Steinfeld lehet, ami...

Bori Imre:
Én nem hiszem el, lehet hogy Steinfeld nem is foglalkozott egészségügyi cikkek írásával...

Rehák László:
Pap Pál is medikus volt.

Bori Imre:
Igen, ő is medikus volt. Azért mondom, hogy ez nem biztos, ezt meg kellene jobban nézni. Szerintem a Steinfeld Somorja Sándor kifejezetten szépirodalmi érdeklődésű ember volt, aki Tin Ujevićnek a Hétköznapi sirámok című versét fordította le. És nem is akárhogy! Sőt más verseket is. pl. Krležát fordított. Azt hiszem, hogy a hidasok közül ő volt az egyedüli, aki a Kalangyába, már abba a Szirmai-féle Kalangyába publikált, a harmincas évek derekától errefelé. A másik kérdés a Híd irodalma. Ha ugyanis meg akarjuk tudni, hogy a Híd miféle irodalmat propagált, akkor nem belülről kell olvasni a Hidat, hanem kívülről. Ha megnézzük a Híd egyes számainak fedőlapján felkínált irodalmat, azt látjuk, hogy a Híd a modern világirodalom és a magyar irodalom legjavát hirdette. Ez azt jelenti, hogy olvasták és el is jutott hozzájuk ez az irodalom. Nem primitív társaság csinálta a Hidat, és azokon az embereken kell megítélni, akik ezt olvasták, hirdették. Tessék megnézni, minden borítón hátul öt-hat-tíz cím van feltüntetve: a Práger-féle kiadványoktól kezdve a magyarországi baloldali irodalmon keresztül mindent hirdetnek. Meg mozgókönyvtáruk is volt, hármas-négyes csomagokban küldték a könyveket. Tehát ez azt jelenti, hogy az úgynevezett nagy irodalom, az kéznél volt a Hídban. Voltak képzett, irodalmilag képzett ügyvédek a folyóiratban. Singer meg többen is. Ki írta József Attiláról a nekrológot? A Híd tehát önállóan is tudott gondolkodni bizonyos kérdésekben. És ott volt támpontul nem a magyarországi, de a csehszlovákiai vagy a kolozsvári Korunk folyóirat is. Balogh Edgár és Fábry Zoltán, akiket délelőtt emlegettem már, azok állandóan jelen vannak írásaikkal, kisebb-nagyobb idézetekkel a Hídban. A legfontosabb Fábry-írásokat — az antifasizmussal és egyebekkel kapcsolatosakat — átveszi és közli a Híd. A Hídkutatást ki kellene terjeszteni a teljes baloldali csehszlovákiai és ro-

mániai magyar nyelvű sajtóra is. Annak a magyar lapnak (A Magyar Nap) az antológiájában, amelyet ezerkilencszázhetven valahányban adtak ki Csehszlovákiában, azokra az írásokra ismerek, amelyek a Híd-ban is megjelentek. Ez nagyon érdekes és sokrétű kérdés. Azt tapasztalom, hogy oda kell kilyukadnunk, hogy elismerjük: a Híd valóban benne volt a nagy szellemi áramlatokban... ez akár eredeti írás, akár átvétel volt, de az magyar nyelven itt terjedt minden községben, faluban, ahol Hidat vettek, árultak és olvastak. Munkások, parasztok, szegény parasztok, értelmiségiek stb. olvasták, hallottak ezekről a dolgokról. Ugyanúgy az egész jugoszláv baloldali sajtót át kellene nézni, mert nem tudjuk, hogy bizonyos eszmék hogy és mint jöttek. Viszont nyilvánvaló, hogy jöttek. Nem hiszem, hogy csak ilyen kis kapcsolatokról volt szó, hanem nagyokról is. Ez a Pálics Nikola-féle ügy például... Szirmaival nem lehetett csak úgy levelezni... Szirmainak kellett tudnia, hogy van egy Pálics Nikola, akiről adatai vannak... Nem lehetett alap nélkül azt írni, hogy én vagyok, az, vagy nem én vagyok...

Pató Imre:
Különösen akkor, amikor 3500 dinárt kértek ezért a munkáért a Kalangyától.

Bori Imre:
Ezek azok a kérdések, amelyek jó, hogy itt felmerülnek, és hogy ezekről vitatkozhatunk. És azt hiszem, hogy tulajdonképpen a Híd intellektuális rangját adjuk meg azáltal, ha ezeket az összefüggéseket felkutatjuk, megvizsgáljuk. Voltak a Híd körül olvasott és tájékozott emberek. Ők olvasták a jugoszláv mozgalmi sajtót, meg a baloldalit, a Nolit-könyveket és egyebeket is. Ugyanakkor olvasták a csehszlovák magyar baloldal és a romániai magyar baloldal kiadványait is. A Korunk sok mindent közvetített. A másik, a Szép Szóval való kapcsolat. Nyilvánvaló azután, hogy a Válasszal is volt kapcsolatuk. És nem biztos, hogy Kek Zsigmond játszott a legpozitívabb szerepet ebben az egész dologban. Ha megnéznénk ezeket a tájékozódásokat, lehet hogy kiderülne, hogy egy kicsit kormos volt a füle egy kis népieskedésben és egyebekben is. Utána kellene ennek nézni. Mert lehet, hogy pont az ő számlájára kell írni bizonyos ilyen elhajlásokat menet közben...

Petkovics Kálmán:
Az én nézetem, hogy a Reggeli Újságot nagyon nehéz lett volna a népfront vonalára hozni. Tehát, hogy a Hídnak ez sikerült, megvoltak az előfeltételei. A belső előfeltételei, olyan munkatársak tömörültek a folyóirat körül, akik alkalmassá tették a lapot egy ilyen szerep vállalására.

Amikor az ember elolvassa az Ár ellen című cikket és mindazt, amit Pap Páltól még el lehet olvasni eredetiben, akkor az a meggyőződése,

hogy szerbhorvát nyelven jobban írt, mind magyarul. A cikknek a dinamikáját, nyelvezetét nézve nagyon nehéz más lehetőségre gondolni, mint arra, amit a Híd szerkesztésére vonatkozóan még nem nagyon vizsgáltunk meg, hogy ti. sok volt az úgynevezett megbeszélt téma, a megbeszélt kérdéskör, és gyakran talán kollektív munkával keletkeztek bizonyos cikkek, amelyek azután kaptak egy szerzőt. Én például el tudok képzelni egy szerkesztőségi megbeszélést, amelyen az Ár ellen a téma, és ahol különböző vélemények alakultak ki, közben kikristályosodott egy koncepció, és annak alapján öntötték formába a cikket. Nincs is aláírva. Nem tudom, hogy ezt jól gondolom-e, de amikor az ember olvassa és több más közleményt is jobban megnéz, akkor arra kell gondolnia, hogy a szerkesztőségi munkában nagy volt a kollektív, testületi megbeszélés szerepe. Csak utána jött a végső formába öntés. A harmadik dolog, amit meg szeretnék jegyezni: a kutatásokat tovább kell mélyíteni. Azt hiszem, hogy a Steinfeld hagyaték még megvan. Jó volna azt is aktivizálni. Steinfeld följárt a 7 Napba is, és tudomásom szerint ő elkezdte írni a Mayer Ottmár-féle életrajzot. Hogy meddig jutott vele, és hogy hol van ez a munka, utána lehetne nézni.